

رشد و یادگیری حرکتی - ورزشی - بهار ۱۳۹۵
دوره ۸، شماره ۱، ص: ۱۹۳-۲۰۷
تاریخ دریافت: ۲۵ / ۱۰ / ۹۴
تاریخ پذیرش: ۱۸ / ۰۲ / ۹۵

اثر مداخله فراهم‌سازی حرکتی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان

آسیه ذوقی^{۱*} - معصومه شجاعی^۲ - عبدالله قاسمی^۳

۱. استادیار، گروه تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران. ۲. دانشیار، دانشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

چکیده

رشد کودک بر مبنای ترکیبی از عوامل محیطی، ارگانیسمی، فیزیولوژیکی و ژنتیکی شکل می‌گیرد. تحقیقات اخیر در زمینه رشد کودک و نوزاد به طرز قانع‌کننده‌ای نشان می‌دهند که بهترین سطح رشد با یک محیط برانگیزاننده و حمایت‌زمینهای قوی است که رخ می‌دهد. هدف کلی این تحقیق ارزیابی اثر مداخله فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان ۲۴-۴۲ ماهه است. نمونه‌های این تحقیق شامل ۴۶ نوپای سالم ۲۴-۴۲ ماهه شهرستان قوچان هستند که به روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای از بین جامعه به صورت تصادفی انتخاب شدند. نمونه‌ها در سه گروه تجربی (۱۶ نفر)، مهدکودک (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) قرار گرفتند. گروه تجربی به مدت ۳۶ جلسه (۳ ماه) در محیط فراهم‌سازی شده قرار گرفت. در این تحقیق برای بررسی محیط خانه نوپایان و محیط فراهم‌سازی شده برای گروه تجربی از مقیاس خودسنجی فراهم‌سازی در محیط خانه برای رشد حرکتی و برای رشد اجتماعی از مقیاس واینلند استفاده شد. داده‌ها با استفاده از تحلیل کوواریانس تک‌متغیر تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان داد که بین رشد اجتماعی گروه‌ها تفاوت معناداری وجود نداشت ($P=0/963$). یافته‌های حاصل نشان داد که فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان گروه تجربی اثر نداشت. بنابراین نتیجه مطالعه حاضر فراهم‌سازی محیط را بر رشد اجتماعی نوپایان ۲۴-۴۲ ماهه مؤثر نمی‌داند.

واژه‌های کلیدی

برنامه مداخلاتی، رشد نوپایان، فراهم‌سازی محیط، مهارت‌های اجتماعی.

مقدمه

همان‌گونه که سیگلر^۱، دلوچه^۲ و ایسنبرگ^۳ (۲۰۰۶) معتقدند رشد اجتماعی آن بخش از رشد همه‌جانبه کودک است که توسط افراد دیگر، محیط و نهادهای اطراف کودک تأثیر می‌پذیرد، وجود شرایط مناسب محیطی، خانوادگی و اجتماعی در سال‌های اولیه و کیفیت مراکز آموزشی کودکان خردسال تأثیر بسزایی در جلوگیری از مشکلات جسمی و روانی دارد، به‌طوری‌که محققان به این امر مهم دست یافته‌اند که سال‌های اولیه در شکل‌گیری هوش، شخصیت و رفتار اجتماعی سال‌های حساسی‌اند و آثار بی‌توجهی اولیه می‌تواند اختلالاتی مانند اضطراب را جای بگذارد (۲).

براساس نظر رشد اجتماعی اریکسون، وظیفه تکاملی دوره نوپایی دستیابی به حس خودمختاری و غلبه بر حس تردید و شرم است. مشخصات متعدد به‌ویژه منفی‌گرایی و تشریفات به‌طور مشخص در نوپایان در ارتباط با خودکفایی دیده می‌شود. به محض اینکه نوپایان در به اجرا درآوردن تمایلات خود تلاش می‌کنند، در واکنش به پاسخ منفی نسبت به درخواست‌هایشان دچار منفی‌گرایی می‌شوند. عواطف به‌شدت ابراز می‌شود که به‌طور معمول با نوسان سریع خلق است (۲۶). بازی فعال به‌ویژه در این مرحله اهمیت دارد، زیرا به کودکان اجازه می‌دهد تا خودمختاری را در درون مرزهای خود توسعه دهند (۲۱). هرچه کودک این بحران را به شیوه مثبت‌تری حل کند، یعنی کسب خودمختاری آنها در مقابل شرم و تردید بیشتر باشد، من‌نیرومندی را بر مبنای اراده مقدماتی در خود به‌وجود می‌آورد (۳).

دیدگاه بوم‌شناختی گیبسون هم برای رشد حرکتی در اوایل کودکی، تأثیرات فراهم‌سازهای محیطی را به‌عنوان عامل مهمی در رشد و رفتار بهینه در نظر گرفته و خانه را عامل اصلی در این زمینه قلمداد کرده است. برای شناخت رشد باید دانست که شرایط تغییر رفتار حرکتی ناشی از تغییراتی است که در سایر ابعاد وجودی انسان شامل شناختی، عاطفی یا اجتماعی به‌وجود می‌آید (۱۹). گیبسون معتقد بود که حتی محیط اجتماعی هم فراهم‌سازها را ارائه می‌دهد (۸). تحقیقات معاصر در زمینه رشد کودکان، به‌طور متقاعدکننده‌ای نشان می‌دهد که سطح بهینه رشد، تنها با وجود محیطی تحریک‌کننده و پشتیبانی زمینه‌ای قوی حاصل می‌شود. به‌علاوه، این عوامل می‌توانند در سال اول زندگی، تأثیر بسیار بیشتری داشته باشند. در بین عوامل مختلف تشکیل‌دهنده محیط، تقریباً همه معتقدند که خانه (و طبعاً

---

1 . Siegler
2 . Deluche
3 . Isenberg

خانواده) عامل اصلی در یادگیری و رشد است (۲۰). در پژوهش حاضر، تأثیر فراهم‌سازهای (حرکتی) خانه بر توانایی اجتماعی نوپایان بررسی شد. توجه ما به این مسئله، از تحقیقات قبلی نشأت گرفته است که به بررسی رابطه بین فراهم‌سازها در خانه و اجرای حرکتی نوپایان پرداخته‌اند (۱۵). در اینجا، تحقیقات خود را توسعه دادیم تا علاوه بر سنجش حرکتی، تأثیر فراهم‌سازها بر توانایی اجتماعی نوپایان را نیز بررسی کنیم.

طی نیم قرن گذشته، تلاش‌هایی به‌منظور انطباق رابطه بین محیط خانه و جنبه‌های خاص از رشد کودک صورت گرفته است. شاید مهم‌ترین تلاش در این زمینه، مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط^۱ (HOME) توسط کالدول و برادلی (۱۹۸۴) است که در تحقیقات متعددی به‌منظور بررسی اثرهای محیطی بر رشد شناختی و اجتماعی به‌کار گرفته شده است. با استفاده از مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط مخصوص نوزادان و نوپاها، کالدول و برادلی ساختاری با شش بعد مختلف برای خانه پیشنهاد کردند: الف) پاسخ‌دهی مادر، ب) اجتناب از محدودیت و تنبیه، ج) سازماندهی محیط، د) وسایل بازی مناسب، ه) مشارکت مادر، و) تنوع در تحریکات روزانه (۲۵). بردلی و همکاران (۱۹۸۹) در تحقیق طولی بزرگی در ایالات متحده در بین سه گروه مختلف نژادی، آمریکایی سفیدپوست، آمریکایی سیاه‌پوست و مکزیکی/آمریکایی، به این نتیجه دست یافتند که رابطه بین نمره‌های مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط، وضعیت اجتماعی و معیارهای شناختی در بین این سه گروه، یکسان نیست. روند عمومی مشاهده‌شده در این تحقیق نشان می‌دهد که همبستگی بین نمره‌های مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط و نمره‌های آزمون شناختی، در دومین سال زندگی افزایش می‌یابد و پس از آن تثبیت می‌شود. در زمینه طبقه اجتماعی، همبستگی بین نمره‌های مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط طی سه سال و تحصیلات مادر و وضعیت اشتغال خانواده، برای طبقه پایین در سطح کم، برای طبقه متوسط به پایین در سطح نسبتاً کم، و برای طبقه متوسط در سطح متوسط قرار داشت (۰/۳ تا ۰/۵). همبستگی بین نمره‌های مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط طی سه سال و نمره‌های آزمون شناختی کودکان برای گروه‌های محروم از نظر اجتماعی، کمتر بوده (حداکثر ۰/۳۴)، اما برای گروه‌های اجتماعی برتر در سطح بالاتری (تا ۰/۶) قرار داشته است. یکی از جمع‌بندی‌های این تحقیق بزرگ طولی در ایالات متحده روی کودکان از بدو تولد تا سیزده سالگی، این بود که اثر فقر بر محیط خانه بسیار برجسته‌تر از اثر تعلق به گروه نژادی خاص است. در تمامی سه گروه نژادی، چه در

1. Home Observation for Measurement of the Environment (HOME)

خانواده‌های فقیر و چه در دیگر خانواده‌ها و تقریباً در تمامی سنین، تحریک یادگیری (یکی از زیرمقیاس‌های ترکیبی مقیاس مشاهدات خانه برای ارزیابی محیط) ارتباط معناداری با رشد حرکتی و اجتماعی اولیه، برتری زبانی و مشکلات رفتاری داشته است (با ثابت نگه داشتن تحصیلات مادر، سن کودک و اندازه خانه) (۱۴).

در کل، می‌توان پیش‌بینی کرد که مداخلات زودهنگام، نتایج مثبتی را در پی خواهند داشت. در یکی از بزرگ‌ترین و کامل‌ترین تحقیقات انجام‌گرفته روی مداخلات شامل ۹۸۵ نوزاد با وزن کم هنگام تولد طی سه سال اول زندگی با عنوان برنامه رشد و سلامت نوزاد، رامی و همکاران (۱۹۹۲) و رامی و رامی (۱۹۹۹) به نتایجی دست یافتند که آن را شواهد آشکار برای تأثیرات درمانی نام نهادند. علاوه بر پیشرفت در انواع معیارهای اجتماعی و شناختی، گزارش نهایی پیشرفت شایان توجه در عملکرد عمومی بینایی-حرکتی را نشان داد. شایان ذکر است که بخش اصلی مداخلات (خارج از خانه) شامل فعالیت‌های یادگیری فعال و «بازی‌گونه» در قالب بازدیدهای خانگی و برنامه‌های اجرایی در مرکز بود (۲۰).

با توجه به نظریه‌های متخصصان رشد و تحول و نتایج پژوهش‌های انجام‌گرفته در مورد نقش حرکت و فعالیت‌های حرکتی در رشد یکپارچه انسان، به نظر می‌رسد استفاده صحیح از برنامه‌های حرکتی مناسب با ویژگی‌های ساختاری و روان‌شناسی انسان، به‌ویژه در دوره کودکی و نوجوانی، ضمن تأمین سلامت جسم و روان، فرد را برای زندگی در محیط اجتماعی آماده می‌سازد. در این زمینه پژوهش‌های زیادی درباره رشد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن انجام پذیرفته است (۵). برای نمونه نتایج پژوهش طبیبی و همکاران (۱۳۹۰) با عنوان «تأثیر مدیریت شهری بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان نمونه موردی خانه‌های اسباب شهر تهران»، نشان داد که خانه‌های اسباب‌بازی تأثیر بسزایی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان ۳ تا ۷ ساله داشته است (۹). در پژوهش‌های دیگر هم ارتباط فعالیت‌های ورزشی و بازی با رشد اجتماعی بررسی شده است. برای مثال جعفری (۱۳۹۳) به تأثیر بازی‌های آموزشی بر رشد اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی پرداخت. نتایج نشان داد که بازی‌های آموزشی موجب افزایش رشد اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی می‌شود (۵). غنای چمن‌آباد و کارشکی (۱۳۹۱) در پژوهشی نشان دادند که حرکات موزون ورزشی بر رشد اجتماعی و هوش کودکان پیش‌دبستانی مؤثر است (۱۱). پورشکوری شامی و همکاران (۱۳۹۰) به تأثیر بازی‌های کودکان سنتی و مدرن بر رشد اجتماعی دانش‌آموزان دختر اول ابتدایی پرداختند. یافته‌های آنها نشان داد که بازی‌های

کودکانه سنتی و مدرن هر دو بر رشد اجتماعی کودکان مؤثر بود (۴). تحقیق اسکاینز، راجرز و باندی^۱ (۲۰۰۶) نشان داد که بازی عاملی کلیدی برای هر جنبه‌ای از رشد شامل مهارت‌های اجتماعی و توانایی حفظ درگیری در فعالیت است (۲۵). به نظر کوراپسای^۲ (۲۰۰۸) در تحقیقات اخیر، رابطه بین رشد اجتماعی و بازی با همسالان نشان داده شده است (۱۷). گاریتا^۳ و همکاران (۱۹۹۸) معتقدند که مشارکت کودکان در فعالیت‌های گروهی و بازی با همسالان، موجب رشد اجتماعی افراد می‌شود (۲۲).

یکی از معضلات امروز جامعه بشری تحرک ناکافی و ضعف روابط اجتماعی است که خلاف فطرت وجود هر انسانی است. فرایند اجتماعی شدن از مهم‌ترین مؤلفه‌های رشد و یکی از زیربنایی‌ترین محورهای رشد شخصیت است (۱۰). بنابراین کودک باید امکان تجربه رفتارهای گوناگون را داشته باشد. از این رو، تأکید می‌شود که تنوع و تحریکات محیطی مثل اسباب‌بازی‌های مختلف و متناسب با سن مهیا شود تا هرچه بیشتر به پرورش حواس او کمک کند؛ یعنی هر اندازه بیشتر ببیند، بشنود، لمس کند و گفت‌وگو کند، در واقع به رشد عقلانی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، روانی او کمک می‌شود (۶). در پژوهش‌های زیادی ارتباط آموزش، فعالیت‌های ورزشی و بازی با رشد اجتماعی بررسی شده که به برخی از آنها اشاره شد. اما پژوهش‌های نادری در زمینه نقش فراهم‌سازی محیط توسط اسباب‌بازی‌های درشت و ظریف در رشد اجتماعی نوبیان انجام گرفته است و کمبود مطالعات مداخله‌ای در زمینه نقش فراهم‌سازی محیط در رشد اجتماعی کودکان کم‌سن‌وسال کاملاً احساس می‌شود. بنابراین پژوهش حاضر، در پی آن است تا تأثیر فراهم‌سازها بر رشد اجتماعی نوبیان را بررسی کند.

روش‌شناسی

جامعه این تحقیق تمام نوبیان سالم ۴۲-۲۴ ماهه شهرستان قوچان (۲۲۲۳ نوبا) و نمونه شامل ۴۶ نوبا بود، که به روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای از بین جامعه به صورت تصادفی انتخاب شد. تعداد نمونه با استفاده از نرم‌افزار آماری PASS تعیین شد.

برای ارزیابی محیط خانه و مجهز کردن محیط برای گروه تجربی از مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی (AHEMD)^۴ استفاده شد. مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی (رودریگز و

^۱ Skaines, Rodger, Bundy

^۲ Corapci

^۳ Garita

^۴ Affordances in the Home Environment for Motor Development

همکاران، ۲۰۰۵) ابزار ابتکاری خودسنجی برای والدین است که برای سنجش کیفی و کمی عواملی همچون فراهم‌سازی‌ها و وقایعی که در خانه به تقویت رشد حرکتی در کودکان ۱۸ تا ۴۲ ماهه می‌انجامند، به‌کار می‌رود. این ابزار بر مبنای دیدگاه معاصر در مورد رشد حرکتی اولیه دوران کودکی تهیه شده است، که تأثیرات محیطی را عواملی حیاتی در نمو و رفتار بهینه در نظر می‌گیرد، و خانه را یکی از عوامل اصلی در این زمینه می‌داند. این ابزار دارای یک بخش در مورد ویژگی‌های کودک و خانواده، و سه بخش در مورد ویژگی‌های محیط خانه و فراهم‌سازی‌هاست: فضای فیزیکی، فعالیت‌های روزمره، و اسباب‌بازی‌ها (۲۵). متغیرها نیز براساس معیارهای فضای داخلی، فضای خارجی، تنوع تحریکات، اسباب‌بازی‌های ظریف، و اسباب‌بازی‌های درشت دسته‌بندی شده‌اند. علاوه بر سؤالات ساده دوجوابی یا لیکرتی، این ابزار از سؤالاتی توصیفی نیز استفاده کرده و نمونه‌های تصویری را برای راهنمایی فرد پاسخگو در مورد دسته‌بندی اسباب‌بازی‌ها فراهم ساخته است. این ابزار با استفاده از ۳۲۱ خانواده اهل ایالات متحده و پرتغال بررسی شده است. پایایی در مقایسه با بازدیدهای انجام‌گرفته توسط ناظران آموزش‌دیده از خانه‌ها نیز در حدود ۰/۹۳ برای کل مقیاس به‌دست آمده است. پایایی مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی برابر ۰/۸۵ است (۲۰). آلفای کرونباخ این آزمون در ایران توسط خود محقق طی آزمون آزمایشی که قبل از شروع کار اصلی با تعداد نمونه ۵۱ نفر انجام گرفت، ۰/۸۸ به‌دست آمد.

از مقیاس رشد اجتماعی واینلند برای اندازه‌گیری رشد اجتماعی نوپایان استفاده شد. این مقیاس میزان توانایی فرد در برآوردن نیازهای عملی خود و قبول مسئولیت را اندازه‌گیری می‌کند و یک دوره سنی، تولد تا بالاتر از ۲۵ سالگی را دربرمی‌گیرد. این مقیاس به هشت طبقه خودیاری عمومی، خودیاری در غذا خوردن، خودیاری در لباس پوشیدن، خودفرمانی، اشتغال، ارتباط زبانی، جابه‌جایی و اجتماعی شدن تقسیم می‌شود. با توجه به نمره‌های فرد در طبقات هشتگانه این مقیاس می‌توان سن اجتماعی^۱ و هوش بهر اجتماعی^۲ را محاسبه کرد (۲۳). این مقیاس در سال ۱۳۵۷ توسط محمدتقی براهنی، اخوت و دانشمند ترجمه و رواسازی شده است. زامیاد، یاسمی و واعظی (۱۳۷۵) این مقیاس را در مورد ۳۶۰ آزمودنی بهنجار مناطق شهری و روستایی کرمان به‌کار گرفتند و ضریب پایایی بازآزمایی حوزه‌های مختلف این مقیاس را بین ۰/۹۶ تا ۰/۹۹ گزارش کردند. در پژوهش زادشیر و همکاران در سال ۱۳۸۸

-
1. Social Age
  2. Social Quotient

نیز اعتماد درونی آزمون به روش همسانی درونی از طریق ضریب آلفای کرونباخ $0/68$ به دست آمد (۵). در این تحقیق ابتدا به صورت تصادفی پنج مرکز بهداشتی در شهرستان قوچان انتخاب شد و ملاقاتی با مسئولان مراکز منتخب صورت گرفت. سپس با هماهنگی مسئولان مراکز بهداشتی از بین بلوک‌های موجود در مراکز، یکی به تصادف انتخاب شد. در ادامه با مدیران مهدکودک‌های دو و سه ستاره نیز ملاقات به عمل آمد. شماره تماس همه نمونه‌های واجد شرایط دریافت و با تمام آنها تماس حاصل شد. پس از توضیح اهداف تحقیق، والدین داوطلب برای ادامه کار انتخاب شدند. طی ملاقات با تمام والدین منتخب فرم رضایت‌نامه و پرسشنامه وضعیت اجتماعی-اقتصادی در اختیارشان قرار داده شد. سپس برنامه‌ریزی شد تا محقق با کمک والدین مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی را در منزل کامل کند. در این تحقیق نوپایان به سه گروه طبقه‌بندی شدند. گروه اول گروه تجربی بود که مداخله فراهم‌سازی محیط روی آنها صورت گرفت؛ گروه دوم گروه کنترل و گروه آخر نوپایانی هستند که به مهدکودک می‌روند (به‌عنوان گروه کنترل دوم). شایان ذکر است که دو گروه تجربی و کنترل به مهدکودک نمی‌روند، و به علت زیاد بودن تعداد نوپایان در گروه تجربی این گروه به دو کلاس تقسیم شدند.

پیش از شروع کار با کمک‌آزمونگر، مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی برای تمام آزمودنی‌ها در منزل تکمیل و نمره فراهم‌سازی خانه هر آزمودنی محاسبه شد. در پیش‌آزمون در حضور مراقب کودک، آزمونگر برای سنجش رشد اجتماعی از مقیاس واینلند استفاده کرد. سپس گروه تجربی به مدت ۳۶ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای (طی ۳ ماه) در محیطی مجهز قرار گرفت و با فراهم‌سازهای موجود در محیط، بازی کرد. شایان ذکر است که والدین نوپایان در محل حضور داشتند و در کنار کودکان خود بودند. دو گروه دیگر بدون دخالت آزمونگر به کارهای روزمره خود پرداختند. محل فراهم‌سازی شده برای گروه تجربی، پارک بازی سرپوشیده (محیط داخل با متر 20×10 و محیط خارج با متر 15×10 متر) در مرکز شهر بود. این محیط توسط محقق با استفاده از اسباب‌بازی‌های حرکتی درشت و ظریف مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی، مهیا شد. فضای خارج پارک مورد نظر نیز با استفاده از معیارهای مقیاس فراهم‌سازی محیط خانه مجهز شده بود. نوپایان گاهی پس از اتمام کلاس از این فضا استفاده می‌کردند. پس از پایان ۳۶ جلسه (هفته‌ای ۳ جلسه، ۱ ساعت صبح) مداخله، با استفاده از مقیاس واینلند در پس‌آزمون رشد کودکان دوباره اندازه‌گیری شد. سپس نمره‌های پیش‌آزمون و پس‌آزمون با هم مقایسه شد.

نتایج و یافته‌ها

در پیش‌آزمون نمره‌های خام سه گروه در آزمون رشدی واینلند اندازه‌گیری شد. همچنین نمرهٔ فراهم‌سازی محیط خانه و وضعیت اجتماعی-اقتصادی محاسبه شد. در این تحقیق برای بررسی مشخصات عمومی شرکت‌کننده‌ها از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی جهت سؤالات پژوهش بهره گرفته شد. از تحلیل کوواریانس تک‌متغیر برای تأثیر فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان استفاده شد. کلیهٔ آزمون‌های آماری در سطح معناداری (خطای آزمون) $\alpha=0/05$ انجام گرفت. به‌منظور تحلیل توصیفی و استنباطی از نرم‌افزارهای Spss 21 و Statistica 10 بهره گرفته شد.

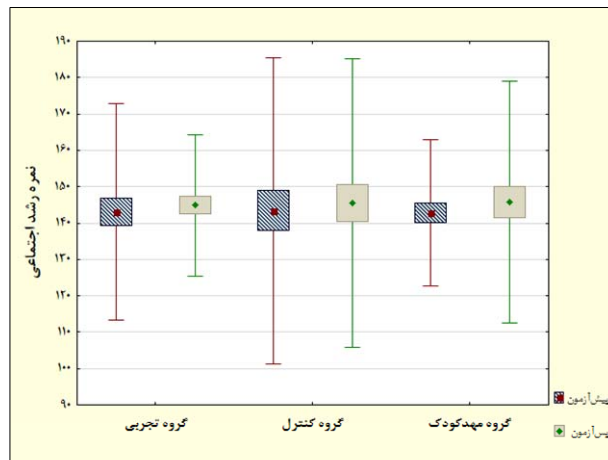
نتایج بیان می‌دارد که ۴۸ درصد شرکت‌کننده‌ها دختر و ۵۲ درصد آنها پسرند. همچنین میانگین سنی نوپایان حاضر در نمونه ۳۴ ماه بود. در گروه تجربی بیش از نیمی از شرکت‌کننده‌ها (۵۶ درصد) در وضعیت اجتماعی-اقتصادی رو به پایین قرار داشتند. این در حالی است که در گروه کنترل شرکت‌کننده‌ها به یک نسبت در ردهٔ متوسط به پایین و متوسط (۴۷ درصد) قرار داشتند. ۶۰ درصد کودکان مهدکودک نیز در وضعیت اجتماعی-اقتصادی متوسط به‌سر می‌بردند. در مرحلهٔ پس‌آزمون نسبت به مرحلهٔ پیش‌آزمون نمرهٔ کل فراهم‌سازی در گروه تجربی ۵/۱۴ درصد، در گروه کنترل ۱/۹۴ درصد و در گروه مهدکودک ۱/۲۲ درصد افزایش داشت.

در تحقیق حاضر نمره‌های رشد اجتماعی در سه گروه تجزیه و تحلیل شد. برای بررسی طبیعی بودن توزیع داده‌ها از آزمون شاپیرو - ویلک استفاده شد. همچنین نتایج تحلیل واریانس یکطرفه نشان داد که وضعیت اجتماعی-اقتصادی شرکت‌کنندگان در تحقیق، یکسان بود. همین‌طور به‌منظور بررسی یکسان بودن شرایط فراهم‌سازی محیط پیش از مداخله، توسط آزمون کروسکال-والیس^۱ مشخص شد که گروه‌های شرکت‌کننده در مرحلهٔ پیش‌آزمون در شرایط فراهم‌سازی محیط یکسان به‌سر می‌برند. یافته‌ها بیانگر این بود که پس از فراهم‌سازی، رشد اجتماعی در گروه تجربی، ۱/۲۷ درصد، در گروه کنترل ۱/۴۹ درصد و در گروه مهدکودک ۲/۱۰ درصد افزایش داشت. این تغییرات در نمودار ۱ نشان داده شده است.

---

1. Kruskal-Wallis

نمودار ۱. تغییرات رشد اجتماعی در گروه‌ها

برای بررسی تفاوت میزان اثربخشی فراهم‌سازی بر گروه‌های شرکت‌کننده از آزمون تحلیل کوواریانس تک‌متغیره بهره گرفته شد. پیش از گزارش نتایج مذکور پیش‌فرض‌های تحلیل کوواریانس گزارش شده است (جدول ۱).

جدول ۱. نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی تأثیر فراهم‌سازی بر رشد اجتماعی

متغیر	گروه	مرحله	آزمون نرمالیتی (شاپیرو - ویلک)		آزمون برابری واریانس خطا (لون)		همگنی شیب رگرسیون
			معناداری	آماره	معناداری	آماره	
تجربی		پیش‌آزمون	۰/۷۳۲	۰/۹۶۴			
		پس‌آزمون	۰/۴۵۲	۰/۹۴۸			
کنترل		پیش‌آزمون	۰/۳۲۲	۰/۹۳۵	۰/۱۱۷	۲/۲۵۳	۱۶/۲۲۳
		پس‌آزمون	۰/۶۳۷	۰/۹۵۷			<۰/۰۰۱
مهدکودک		پیش‌آزمون	۰/۸۱۸	۰/۹۶۷			
		پس‌آزمون	۰/۹۸۱	۰/۹۸۲			

با نظر به معناداری‌های متناظر با آزمون طبیعی بودن شاپیرو - ویلک در گروه‌های شرکت‌کننده‌ها و

در مراحل آزمایش، مشاهده می‌شود که تمامی این مقادیر از خطای ۰/۰۵ بزرگ‌ترند که نشان‌دهنده طبیعی بودن توزیع داده‌ها در متغیر رشد اجتماعی در این گروه‌ها و مراحل است. آزمون برابری واریانس خطا نشان می‌دهد که با در نظر گرفتن بزرگ‌تر بودن معناداری (۰/۱۱۷) از خطای ۵ درصد، پیش‌فرض برابری واریانس خطا برقرار است. در نهایت همگنی شیب رگرسیون با معناداری ۰/۰۰۱ رد می‌شود.

جدول ۲. نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیره برای بررسی تأثیر فراهم‌سازی بر رشد اجتماعی

نتیجه تحلیل کوواریانس تک‌متغیره						
متغیر	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آماره F	معناداری	مجدور Eta (اندازه اثر)
رشد اجتماعی	۹/۶۱۸	۲	۴/۸۰۹	۰/۰۳۷	۰/۹۶۳	<۰/۰۱

با توجه به نتایج گزارش‌شده در جدول ۲ مشاهده می‌شود که مقدار معناداری برابر ۰/۹۶۳ است، از این رو می‌توان گفت که پس از اعمال فراهم‌سازی توسط محقق، میزان رشد اجتماعی در مراحل قبل و بعد از مداخله، بین شرکت‌کنندگان گروه‌های تجربی، کنترل و مهدکودک تفاوت معناداری با یکدیگر نداشته است. به عبارت دیگر، فراهم‌سازی تغییر معناداری در رشد اجتماعی نمونه مورد مطالعه به وجود نیاورده است (جدول ۲).

بحث و نتیجه‌گیری

فراهم کردن محیط مساعد و همچنین آشنایی و استفاده از روش‌های مناسب در پرورش و تحول اجتماعی نقش بسیار بااهمیتی در کیفیت زندگی حال و آینده کودکان دارد. کودکان دارای مهارت‌های اجتماعی، در پایداری روابط، همیاری، اطاعت از قوانین، حساس بودن نسبت به دیگران و در صورت لزوم مهار احساسات منفی خود موفق‌ترند (۱۸). بدیهی است تحول اجتماعی کودکان تحت تأثیر عوامل مختلف وراثت، محیط، فرهنگ، بازخورد و رفتارهای والدین، روابط با هم‌نژادها و همسالان، رفتار معلمان و برنامه‌های آموزشی قرار می‌گیرد (۱۶).

هدف از این تحقیق تأثیر فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان بود. یافته‌ها نشان داد که فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان ۲۴ تا ۴۲ ماهه تأثیر معناداری ندارد. عماراتی و همکاران (۱۳۹۰) نیز در پژوهش خود دریافتند که ارتقای مهارت‌های اجتماعی کودکان نیازمند فعالیت‌های گروهی برنامه‌ریزی‌شده و ساختارمند است. همچنین از نظر هالورک، محیط مدرسه بر خلاف بازی آزادانه، موقعیت‌های کمی را برای رفتار اجتماعی در اختیار کودک قرار می‌دهد (۱۰). در پژوهش آرکوریر و اشمیت (۱۹۸۴) با عنوان «مقایسه رشد اجتماعی کودکان مهدکودک و کودکانی که در خانه مراقبت می‌شوند»، رشد اجتماعی ۲۵ کودک از هر دو گروه را با استفاده از مقیاس واینلند بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که تفاوتی بین رشد اجتماعی این دو گروه وجود ندارد (۲). یافته‌های این پژوهش، نتایج تحقیقات گذشته از جمله بست (۱۹۸۵)، بیٹی (۱۹۹۴)، آرکوریر و اشمیت (۱۹۸۴) و نوسی و شیم (۲۰۰۵) را نیز تأیید می‌کند که افزایش رشد اجتماعی را از طریق فعالیت‌های بدنی و بازی ضعیف می‌دانند (۱۳، ۲۳، ۱۰، ۱۲). این در حالی است که پژوهشگرانی مانند جعفری (۱۳۹۳)، غنای چمن‌آباد و کارشکی (۱۳۹۱)، پورشکوری شامی و همکاران (۱۳۹۰)، کوراپسای (۲۰۰۸)، و عماراتی و همکاران (۱۳۹۰) تأثیر بازی و آموزش را بر رشد اجتماعی کودکان مؤثر می‌دانستند (۱۱، ۱۷، ۱۰، ۴، ۵). یکی از دلایل تناقض در نتایج ممکن است تفاوت در رده سنی نمونه‌های مورد بررسی در پژوهش‌های ذکرشده با پژوهش حاضر باشد. مطابق با نظریه کراتی (۱۹۸۶) بازی برای کودکان خردسال، حتی اگر فرصت اجتماعی داشته باشد، غیراجتماعی باقی می‌ماند. کودکان در ۲۴ تا ۳۰ ماهگی، اغلب بازی‌هایشان از نوع انفرادی است. دو کودک در کنار همدیگر بازی می‌کنند، بدون اینکه توجهی به یکدیگر داشته باشند و اگر تلاش برای تعامل اجتماعی صورت گیرد، تعامل کمی برقرار می‌شود. کودکان در این گونه مواقع، بیشتر سرگرم کار خود می‌شوند و کمترین توجهی به کار همبازی خود ندارند. توسعه چنین رفتاری به چیزی که بازی موازی خوانده می‌شود، تکامل می‌یابد. در ۲/۵ تا ۳/۵ سالگی هنوز تلاش کمی از سوی کودک برای ایجاد روابط اجتماعی دیده می‌شود، ولی کودک شروع به ابراز رفتارهایی می‌کند که نشان می‌دهد از حضور دیگران آگاه است و به آنها توجه دارد. بدین صورت که هنگام بازی با نگاه کردن به رفتار همبازی خود از او تقلید می‌کند. با وجود این، احتمالاً بچه‌ها تعاملی بیشتر از این حد با کودکان برقرار نمی‌کنند (۲۴). در همین زمینه آقاجانی و همکاران (۱۳۹۳) به تأثیر نوع بازی، اسباب‌بازی و زمان بازی بر مهارت‌های اجتماعی و هوشی کودکان ۳ تا ۵ ساله مهدکودک‌های شهر تهران پرداختند. نتایج آنها نشان داد که میزان رابطه نوع بازی، اسباب‌بازی و زمان

بازی با مهارت‌های هوش بیشتر از مهارت‌های اجتماعی است که دلیل آن سن کودکان است، زیرا کودکان ضمن بزرگ‌تر شدن، تعاملات اجتماعی آنها بیشتر می‌شود (۱).

با توجه به اینکه در این پژوهش نوپایان پس از مداخله در منزل خود و کنار والدین بودند، نکته شایان ذکر دیگر در مورد ویژگی‌های والدین است. براساس نظر اریکسون بسیاری از والدین با مشخصات متعدد این دوره آشنا نیستند و ممکن است با واکنش‌های غلط، نوپا را به سمت تردید و شرم سوق دهند. در این سن برخی از والدین ناآگاه، برخوردهای غلطی را در مقابل خودمختاری نوپا از خود نشان می‌دهند که اثرهای سوء آن رشد کودک را تهدید می‌کند (۲۶). پس علت دیگر بی‌تأثیری فراهم‌سازی محیط بر رشد اجتماعی را می‌توان ناآگاهی آنها نسبت به بازخوردهای مناسب در رشد خودمختاری مطابق با نظر اریکسون و خودمختاری نوپا دانست.

عامل دیگر، مراقبت روزانه در مهدکودک است. هرچند تفاوت معناداری از نظر آماری مطابق نمودار ۱ بین سه گروه مشاهده نشد، رشد اجتماعی در گروه مهدکودک به میزان بیشتری نسبت به گروه تجربی افزایش یافته است. علت افزایش بیشتر رشد اجتماعی در گروه مهدکودک را می‌توان حضور پنج روز در هفته به‌طور میانگین روزانه چهار ساعت در مهدکودک نسبت به گروه مداخله دانست. بسیاری از کودکان قبل از پنج‌سالگی موقعیت‌های گروهی را تجربه می‌کنند. در آنجا به مدت چند ساعت در هفته انگیزه‌های اجتماعی و ذهنی برایشان فراهم می‌شود. از طرف دیگر معلوم شده است که کیفیت مهدکودک در رشد کوتاه‌مدت و بلندمدت کودکان تأثیرات مهمی می‌گذارد. الهیاری (۱۳۸۰) در پژوهشی نشان داد که کودکان ۳ تا ۶ ساله استفاده‌کننده از مهدکودک در ابعاد تحول شناختی، اجتماعی، عاطفی و جسمی حرکتی متحول‌تر از کودکان هم‌سنی که از مهدکودک استفاده نمی‌کنند، هستند. ابری و همکاران (۱۳۹۰) نیز نشان دادند که رشد اجتماعی کودکان ۳ تا ۶ ساله که از روستامهد استفاده می‌کردند، نسبت به گروه محروم از روستامهد، بهتر بود (۲). پس عامل دیگر عدم تأثیر فراهم‌سازی حرکتی محیط بر رشد را می‌توان حضور گروه سوم در مهدکودک و همچنین مدت کم مداخله دانست.

شایان ذکر است که درصد دخترها نسبت به پسرها در گروه مهدکودک بیشتر از دو گروه دیگر بود، و با توجه به نتایج ساجدی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهش استانداردسازی و اعتباریابی ابزار غربالگری اختلالات تکاملی ASQ در کودکان تهران رشد اجتماعی دخترها در ۴۲-۲۴ ماهگی بیشتر از پسرها بود (۷). بنابراین می‌توان یکی از دلایلی عدم تفاوت در رشد اجتماعی بین گروه‌ها را مداخله جنسیت دانست.

شایان ذکر است در این تحقیق از مقیاس فراهم‌سازی در خانه برای رشد حرکتی، نمره فراهم‌سازی محیط خانه محاسبه و محل مداخله مجهز شد. این ابزار، قویاً براساس گزاره‌های خاصی از نظریه بوم‌شناختی (فراهم‌سازی) بنا شده است. یکی از مهم‌ترین فراهم‌سازها، وسایل بازی و اسباب‌بازی‌ها هستند که در صورت دسترسی به آنها، احتمال ارتقای رشد بهینه فراهم می‌شود (۲۵). اما در تحقیقات ذکرشده به‌طور کلی تأثیر عوامل دیگر از جمله کیفیت آموزش و تأثیر فعالیت و بازی بر رشد اجتماعی سنجیده شده است. علت دیگر عدم تأثیر فراهم‌سازی بر رشد اجتماعی، استفاده از فراهم‌سازهای حرکتی موجود در این مقیاس خاص بود.

ایلتوس (۲۰۰۶) می‌گوید یکی از مهم‌ترین گام‌ها در فرایند ایجاد پروتکل‌های مداخلاتی، تشویق مشارکت والدین در فعالیت‌هایی است که شامل اسباب‌بازی‌ها و استفاده از تجهیزاتی می‌شود که در فضای فیزیکی، یعنی در محیط خانه آنها فراهم شده است. همچنین دفعات مشارکت والدین در بازی‌ها و بازی کردن با اسباب‌بازی‌ها باید در پروتکل‌های مداخله مدنظر قرار گیرد و بر آنها تأکید شود (۲۰). شناسایی کیفیت محیط خانه و تأثیر آن بر رشد نوپایان، گامی کوچک اما بنیادین در جهت درک بهتر ماهیت پیچیده رشد انسان به‌شمار می‌رود. با توجه به عدم تأثیر فراهم‌سازی حرکتی محیط بر رشد اجتماعی نوپایان ۴۲-۲۴ ماه پیشنهاد می‌شود تأثیر فراهم‌سازی حرکتی محیط بر رشد اجتماعی روی گروه‌های سنی بالاتر اجرا شود. همچنین در پژوهش‌های آینده، محققان مدت مداخله را افزایش دهند و تحقیقات این‌چنینی با استفاده از آزمون‌های پیگیری انجام گیرد. همین‌طور در پایان به محققان پیشنهاد می‌شود از ابزار دیگر برای سنجش رشد اجتماعی استفاده کنند.

تقدیر و تشکر

با امتنان بیکران از مساعدت‌های بی‌شائبه استاد فرهیخته پروفیسور کارل گابارد از دانشگاه سلامت و حرکت‌شناسی A&M تکراس که با ارسال مقالات و کتاب‌ها و نیز راهنمایی‌های بی‌دریغ ما را مرهون الطاف بیکران خویش نمودند.

منابع و مأخذ

۱. آقاجانی، طهمورث؛ جبارف، رشید؛ مصطفی یوف، مشفق (۱۳۹۳). «تأثیر بازی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان»، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۶(۳)، ص ۹۷-۱۰۴.
۲. ابری، ساره؛ حاج یوسفی، حاج بابایی؛ رهگذر، حسین (۱۳۹۰). «مقایسه رشد اجتماعی کودکان ۳ تا

- ۶ سال برخوردار و محروم از خدمات روستامهددا (بررسی موردی شهرستان ورامین)، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۱(۴۱)، ص ۳۴۳-۳۶۸.
۳. تنگستانی، یلدا و ایزدی، لیلا. ۱۳۹۰. روان‌شناسی رشد، تهران: نشر ساوالان.
۴. پورشکوری شارمی، فاطمه؛ موحدی، احمدرضا؛ عابدی، احمد (۱۳۹۰). «تأثیر بازی‌های سنتی و مدرن بر رشد اجتماعی دانش‌آموزان دختر اول ابتدایی»، رشد و یادگیری حرکتی-ورزشی، ش ۷، ص ۱۶۴-۱۴۷.
۵. جعفری، علیرضا (۱۳۹۳). «تأثیر بازی‌های آموزشی کودکان پیش‌دبستانی»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ش ۳۳.
۶. خزاعی، سهیلا؛ خزاعی، سعید (۱۳۹۲)، بازی و رشد و تکامل کودک من. تهران: کتاب ارجمند.
۷. ساجدی، فیروزه؛ وامقی، روشنگر؛ کراسکیان مومباری، آدیس؛ عباسی، حبیب‌اله؛ لرنژاد، حمیدرضا؛ دلاور، بهرام (۱۳۹۱). «استانداردسازی و اعتباریابی ابزار غربالگری اختلالات تکاملی «پرسش‌نامه سنین و مراحل ASQ»، در کودکان تهرانی»، مجله دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران. ۷۰(۷)، ۴۴۶-۴۳۶.
۸. شجاعی، معصومه؛ دانشفر، افخم (۱۳۹۱). رشد حرکتی (ویرایش سوم). تهران: دانشگاه جامع امام حسین(ع).
۹. طبیبی، سید جمال؛ نوری قاسم آباد، ربابه؛ مرادی، فاطمه (۱۳۹۰). «تأثیر مدیریت شهری بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان نمونه موردی خانه‌های اسباب‌بازی شهر تهران»، مطالعات مدیریت شهری، ۳(۶)، ۷۳-۹۳.
۱۰. عمارتی، فرشته سادات؛ نمازی زاده، مهدی؛ مختاری، پونه؛ محمدیان، فاطمه (۱۳۹۰). «تأثیر بازی‌های دبستانی منتخب بر رشد ادراکی-حرکتی و رشد اجتماعی دختران ۹-۸ سال»، پژوهش در علوم توانبخشی، ۷(۵)، ص ۶۶۱-۶۷۳.
۱۱. غنایی چمن‌آباد، علی؛ کارشکی، حسین (۱۳۹۱). «تأثیر آموزش حرکات موزون ورزشی بر هوش و رشد اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی»، افق دانش، ۱۸(۴) ف ۲۰۷-۲۰۳.
12. Beaty.L.A.(1994). Psychological factor and academic success of visually impaired students. Journal of visual impairment and Blindness. Review, 26,3, 131139.
13. Best.C. (1985). "Differences in social values between athletes and nonathletes". Research Quarterly for Exercise and sport. Vol. 56, No. 4, PP:366-369.

14. Bradley, R.H., Caldwell, B.M., Rock, S.L., Hamrick, H.M. and Harris, P., 1988. Home observation for measurement of the environment: Development of a home inventory for use with families having children 6 to 10 years old. *Contemporary Educational Psychology*, 13(1), pp.58-71
15. Caçola, P., Gabbard, C., Santos, D. C., & Batistela, A. C. T. (2011). Development of the affordances in the home environment for motor development–infant scale. *Pediatrics International*, 53(6), 820-825.
16. Ceylan, S. (2010). Vineland validity-reliability study for social-emotional early childhood scale and examination of the influence of creative drama on five-years old children's social-emotional behaviors who have been attending to the preschool training institutions. *Early Childhood Research Quarterly*, 29 (3), 187-201.
17. Corapci, F. (2008). "The role of child temperament on head start preschoolers' social competence in the context of cumulative risk" . *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, PP:1-16.
18. Erbay, F., & Dođru, S. Y. (2010). The effectiveness of creative drama education on the teaching of social communication skills in mainstreamed students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4475-4479.
19. Gabbard, Carl. (2012). *Lifelong motor development*(6 ed.): Brown & Benchmark Dubuque, IA.
20. Gabbard, Carl, Caçola, Priscila, Spesatto, B., & Santos, D. (2012). The home environment and infant and young children's motor development. In A. M. Columbus (Ed.), *Advances in Psychology Research*, Volume 90 (pp. 105-123).
21. Gallahue, David L, Ozmun, John C, & Goodway, Jackie. (2012). *Understanding Motor Development: Infants, Children, Adolescents, Adults* (7th ed.): McGraw-hill Boston.
22. Garita, Ann, Evaldsson, William, Coraso. (1998). "Play and games in the peer culture of preschool and preadolescent children An Interpretative Approach". *Journal of Child Research*. 5; P:377.
23. Pedrini, D. T., & Pedrini, B. C. (1973). An Evaluation of and a Detail-Profile for the Vineland Social Maturity Scale.
24. Payne, V Gregory, Isaacs, Larry David, & Pohlman, Roberta. (2002). *Human motor development: A lifespan approach*: McGraw-Hill Boston.
25. Rodrigues, Saraiva, & Gabbard. (2005). Development and construct validation of an inventory for assessing the home environment for motor development. *Research quarterly for exercise and sport*, 76(2), 140-148.
26. Wilson, D., Wong, D. L., & Hockenberry, M. J. (2011). *Wong's nursing Care of Infants and Children*. Mosby/Elsevier.